

SZÁSZ ISTVÁN TAS
**A 75 éves kolozsvári Hitel
 termésének betakarítására
 ösztönző kísérletem**

A valamennyire is jártas olvasó szemében ez a kísérlet egy a sajtó- és irodalomtörténet munkájába történő „avatatlan beavatkozásának” tűnhet. Mentségemre azonban van mit felhoznom. Mindenekelőtt azt, hogy az 1935 és 1944 között megjelent folyóiratot, szüleim támogatásával, a kolozsvári Vulcan utca 13. szám alatti szülőházamban szerkesztették. Aztán azt az egyre nyilvánvalóbbá váló és a természet szabályai szerint elkerülhetetlen tény, hogy a jeles lapnak és szellemi körnek már csak egy tagja él, Lőrinczi László a messzi Szardínia szigetén. Kortársai is egyre fogynak, s már szinte csak az „éppen hogy” első kézből emlékezők élünk, néhányan.

A Hitel alapítója Makkai László, Makkai Sándor püspök-író fia volt, barátjával, Venczel Józseffel, majd fél év után, az apai „Nem lehet” kimondását követő repatriálásuk nyomán, újraindítói és végső formájának, színvonalának kimunkálói Venczel József, Albrecht Dezső, Vita Sándor és Kéki Béla lettek. A lap ettől kezdve komolyabb formában és súlyosabb tartalommal jelent meg. A hat füzetecskét jelentő rövidéletű első formája a kis Hitel, ez a korszaka viszont a nagy Hitel nevet kapta a sajtótörténészekről. Az új főszerkesztők kérték fel szüleimet a támogató házigazdai szerepre, és jó helyen kopogtattak. Családunk következő évtizedeit, mondhatnám a mai napig a Hitel szolgálata, majd szelleme mozgatta. Így aztán akkor, amikor azt észleltem, hogy a lap mesterséges elfeledtetésének kísérlete szinte véglegesnek látszik, arra vállalkoztam, hogy ne csupán megmaradt írott, fényképezett és tárgyi emlékeit őrizzem meg, de próbáljak megszólalni is érdekében. Ezt kellett tennem még akkor is, ha a szakma esetleg furcsa szemmel néz a magamfajtákra.

A Hitel nem csupán egy folyóirat volt, hanem egy hatalmas szellemi kör is, amelynek általam összeírt mintegy kétszázhusz tagja az erdélyi magyar szellem akkori legkiválóbbjait sorakoztatta fel. A szellemiségét nem ismerők számára idéznék néhány sort a nagy Hitel felvezető szövegéből: „*A Hitel ez évi számait bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, feladatot teljesítünk akkor, amikor tanúságot teszünk az erdélyi fiatal magyarság hitéről s népünk önmagába vetett hitelét óhajtjuk. Széchenyi gondolata: A hitel tágabb*

értelemben: hinni és hihetni egymásnak. Nem a 'nemzedéki önzés' vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönnyítsük. (...) körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szórványba elszigetelt középeurópai magyarság önerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az irányulást elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak s népünk belső értékeinek és erőinek teljességét a jelenben magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatossá kívánjuk tenni a történet és a nép ismeretét. (...) Egymásról alig tudó, bár egyként gondolkodó 'egyedüllevő magyarok', akikhez a Hitel szól. Közvéleményt alakítani, az együttmenetelés lelki feltételeit megteremteni, ez a cél. (...) Úgy érezzük, sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlénk a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetésessé akarja öntudatosítani (...).”

A Hitel élete és utóélete egyaránt a mindnyájunk által megszenvedett, ellentmondásos korban telt. Amint arról egy – a Hitel köréhez is tartozó Wass Albert centenáriumán tartott előadást követő – vitában és beszélgetésben is alkalmam volt meggyőződni, azok, akik a lap emlékezetét feledésre akarták ítélni, jó munkát végeztek. A jelenlevő igen jeles szakemberek érveimet hallva élénk eszmecsere kezdtek, és ekkor fogalmazták meg azt, hogy a két világháború közötti erdélyi irodalomtörténet megítélésében – mint ők mondták – túlzottan Helikon-centrikusak voltak. Kellő szerénységgel felhívtam figyelmüket arra, hogy a két szellemi csoportot együtt kellene vizsgálni. Ugyanis a Helikon számos tagja a Hitel szellemi kör napi munkájának legaktívabbjai között volt, élükön éppen Kemény Jánossal. Vagyis itt munkamegosztásról volt szó. A nemzetstratégiát kialakítani hivatott, nemzetpolitikát szolgáló tudományok művelői mellett az írók is ott voltak, sőt túlsúlyba is kerültek. Volt időszak (pl. a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének hónapjai), amikor a szellemi vezér Tamási Áron volt. Az irodalmi művek a Helikon és a Pásztortűz, a tudományok területéhez tartozók pedig a Hitel lapjain láttak napvilágot. Ez a munkamegosztás a lap megjelenése utáni aránylag rövid időn belül alakult ki. A szellem emberei képesek voltak együttműködni, és a Hitel holdudvara jóval meghaladta a lap belső és külső munkatársainak körét. A közös cél szempontjából fontosnak vélt gondolatokat, a vezérfonalat jelentő elveket közösen tárgyalták meg. A nagyobb összejöveteleken például rendszeresen jelen volt a négy erdélyi magyar egyház vezetője is. Ez ott, abban a ház-

ban, a napi munka folyamán így történt. Vagyis szó sem lehet a két kör szembeállításáról, s ez nem is volt napirenden soha. Az ebben érdekelték annál inkább próbálták utólag túldimenzionálni az Erdélyi Fiatalok és a Hitel nemzedéki és presztizs ellentétét. Történelmi távlatban azonban ez is egy természetes folyamat volt. Az Erdélyi Fiatalok ifjúsága felnőtt. Felnőtt s jórészt átnőtt a Hitelbe. Végül a „legmakacsabbak” is. Hiszen Hitel-munkatárs lett az „örökös” főszerkesztő László Dezső vagy Jancsó Elemér, és végül bekerült az együttgondolkodók közé maga Jancsó Béla is.

Azok, akik a Hitelt szerették volna elfeledtetni, a Hitel kör eredményeiből próbáltak érdemeiknél nagyobb arányban részesülni. Ez a baloldal volt, amely a kor számunkra ma is jól ismert módszereivel, ahogy most divatos mondani: narratívájával keverte gyanúba a lapot és munkatársait.

A következőkben abból az Albrecht Dezső-tanulmányból idézek, amelynek fenti módszerrel történt félremagyarázásával Balogh Edgár már az első nagy Hitel-szám megjelenésekor megpecsételte a lap későbbi sorsát és utóéletét az *Új magyar rendiség szószólói Erdélyben* (Korunk. 1936. 4. sz.), és a *Szervezett nemzetársadalom kétféle nézetben* (Korunk, 1936. 9. sz.) című terjedelmes írásában. Itt említem meg azt is, hogy Mikó Imre (a most száz éve született Hitel-munkatárs, nagy nemzetiségi jogászunk) személyes emlékére is hivatkozik, amikor még 1971-ben így ír egy Gaál Gáborral folytatott beszélgetéséről: „Miért ír ön a Hitelbe? – kérdezte egyszer tőlem szigorúan Gaál Gábor. – Mert más folyóirat nem közölne ilyen terjedelmes tanulmányt a népszövetségi panaszjárásról – mondtam, elhallgatva azt, hogy névvel kijönni a Hitelben bizonyos irányban többet jelentett, mint a Korunknál viselt álnév mögé behúzódni. – De a Hitel fasiszta, Balogh kimutatta róla – s Edgárnak egy a Hitel indulásakor az új magyar rendiség szószólóiról írt cikkére hivatkozott.” (Lásd: Balázs Sándor: *Mikó Imre élet- és pályakép*, Polis, Kolozsvár 2003. 60–61.)

De térjünk vissza az ígért idézethez. Albrecht vitatott bevezető tanulmányának címe *Az építő Erdély*. Ennek VII. *Ember, ember, ember kívántatik* című fejezetében a szerző így fogalmaz: „(...)Külföldi értelemben vett középosztály nálunk a köznemesség szétbomlása óta nem tudott kialakulni. A középosztály szóra – írja Weis István – csaknem kizárólagosan a hivatalnok fogalma jelenik meg előttünk. A középosztálynak a kereskedelmi és ipari pályákra terelése elmaradt és a szabadkereseti pályák felé tájékozódása is későn ment végbe. Ennek a magyar értelmezésű 'hivatalnok középosztálynak' az eltűnésével a bank és kereskedelmi hivatalnokréteg

vette át városainkban a középosztály társadalmi vezetését, és a hangadóbb résznek a nemzeti gondolattal szembeni közönyössége folytán megteremtődött a közösségi munka cinikus lenézésének az a szelleme, mely városi magyarságunk minden megmozdulását eleve sikertelenségre kárhóztatja. A papok, tanárok, tanítók és a szabadfoglalkozású értelmiségieknek az a része, mely nem hódolt be a közönyösség társadalmi divatának, párosulva azokkal a birtokosokkal, akik nem dzsentrik, alkotják a középosztálynak leghasználhatóbb rétegét. (...) Öröklött, de legfájdalmasabb veszteségünk szegény dolgozó magyar testvéreinknek, az ipari és gyári munkásságnak, a nemzeti közösségből való kiválása. Velük, ha a jelenben még nem tehetjük, a jövőben annál inkább kell számolnunk. Az alaprétegről: a földműves-osztályról, a magyar népről, nehéz lenne pár sorban összefoglalni mondanivalónkat. (...) Ezzel a színes, elzárkózott darabjaiban önmaga szerepét túlélő és mégis állandóan változó világképpel kell számolnia annak, aki az erdélyi életben bármit tenni akar. A vezetésre hivatottak lemondanak az irányításról, a vezetésre kényszerültek nem tudták kialakítani azt a közszellemet, mely az új osztályképzés feltételeit megteremtette volna. Erdélyben nincs vezetőosztály, mely mély szociális és nemzeti felelősségérzettel, nagy feladatának hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését. Egészséges vezetőosztály nélkül pedig nincs egészséges nemzeti társadalom. Történelmi idők a szükségletnek megfelelően új rétegeket termelnek ki, s bár ennek az új osztályalakulásnak szükségszerűsége nyilvánvaló és kialakulása feltartóztatathatatlant, nemzeti érdekből az öntudatosítás útján gyorsítani akarjuk menetét. Most is, mint valamennyi nemzeti katasztrófánk után, távol és csendben az egyedüllevő magyarok kezdik lerakni az új élet alapjait. Ha végigutazod Erdélyt, majdnem mindenütt, a legkisebb faluban is, találsz mágnást, birtokost, papot, tanítót, ügyvédet, orvost, kereskedőt, iparost vagy gazdát, akiben ég a felemelkedés vágya, akiben vívódik az örök magyar lélek, akinek segítségre és munkára tárulnak karjai. Pompás, drága magyarok, nagyszerű közösségi alanyok ők, akiknek vállaira bátran reá lehet helyezni az új idők minden terhét. Ezeket kell összefogni és megteremteni belőlük az új nemességet. Ki kell alakítani az új vezetőréteget, most már – okulva a történelmen – nemzeti kiválasztás útján, melynek egyetlen ismérve: szolgálni a nemzetet. Ezek a magárahagyott csendes magyarok a nemzet igazi elitje, nem kívánták maguknak mindaddig a vezetőszerepet. Öntudatosítanunk kell bennük, hogy nem az ő érdekük, hanem a nemzet érdeke sürgeti, hogy vegyék kezükbe a közszellem irányítását, hogy összefogva mielőbb kialakítsák azt a

közszellemet, amelyik termékenyítő erejével virágzásba hajtsa a nemzet fáját, de ugyanakkor ítéletével sújtsa mindenkit, aki a nemzet érdekei ellen közönyösségből, cinizmusból vagy konclesézből bármit tenni mer.”

Balogh Edgár említett írásaiból álljon itt néhány – a fentieket teljesen kiforgató – rövid idézet. Ilyen szavakkal támadta a folyóiratot, amely: „...nagyigényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett, (...) Németh Lászlón túladván nyíltan magyar Führer-ideológia után kiált.” A Hitel és programja a kialakuló demokratikus szellemi arcvonal ellentáboraként azonos a „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásával”. Az új nemesség mint vezető réteg gondolatát támadva azt reakciós-rendi felfogásként értelmezte. Végül kijelentette: „A Hitel elszakítja magát a kisebbségi magyar eszmélkedés hagyományaitól, el a kisebbségi valóságtól és tanulságoktól, s a régi magyar uralmi gondolkodás kitaposott menetébe siklik vissza.”

E félremagyarázás további részleteivel azért nehéz röviden foglalkozni, mert közös erdélyi történetünk bonyolult múltjában, ártó és áldozat között a mai napig lehetetlen éles vonalat húzni. Helyes és helytelen cselekedetek, gondolatok, eszmék, kényszerlépések, hitek és vakhitek, okos és oktalan kompromisszumok sora ez a történet, amelyben, ha el is igazodunk, ítélnünk csak nagyon óvatosan szabad. Arra azonban minden olvasó figyelhet, hogy a szövegrészletben foglaltak mennyire aktuálisak és igazak mai helyzetünkre is, és egybeeszenek az ország és a nemzet válságos állapotának megoldásaira javasolt aktuális lépésekkel.

Az érdemeket kisajátítani óhajtók igyekezete is érdekes paradoxonnak tűnhet, ugyanis a „feledtetők” a Hitelt valójában éppen pozitívumai és nem az általuk hamisan hangoztatott „bűnös szelleme” miatt akarták átadni a feledésnek. Hiszen a hitelesek és a Hitel a Vásárhelyi találkozó – utólag, a szocializmust építő években, túlzottan is nagy érdemnek tekintett – megszervezésében oroszlánrészt vállaltak, a magyar négy év alatt pedig számos a közös megmaradást szolgáló aktív politikai lépést dolgoztak ki és léptek is meg, nem egyszer éppen a későbbi „feledtetők” érdekében is. Így például 1940-ben a Hitel tagjai írtak memorandumot – még a honvédség erdélyi bevonulása előtt – Teleki Pálnak az Észak-Erdélyben maradó milliós románság érdekében és az általuk javasolt ésszerű, Erdély szellemét őrző nemzetiségi politikáról. Később a háború vége előtt ők járták ki – a baloldallal történt egyeztetések után –, hogy a magyar hatóságok a Gestapo bevonulása előtt bocsássák szabadon az ennek következtében közvetlen életveszélybe kerülő politikai foglyokat. Ők biztatták a menekülő lakossá-

got maradásra, szervezték meg pl. Kolozsvár ellátását és érték el, hogy nyílt város legyen, és így megmeneküljön a felesleges lerombolástól.

Mindezek a cselekedetek feledésbe merültek. Részben mert mások érdemeinek tüntették fel őket, részben mert nem illettek bele abba a hamis képbe, amelyet végrehajtóikról akkoriban festettek.

Visszatérve a folyóirathoz: az avatatlan kutakodó szemével sajtótörténeti szempontból fontosnak tartanám az irodalom-centrikus és a teljességre törekvő szemlélet összefésülését. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztésének elindításakor ki másnak, mint az egykor volt Hitel társ-főszerkesztő Venczel Józsefnek a tanácsát fogadta el Balogh Edgár, amikor nem az irodalom-centrikusságra alapozta az éppen napjainkra teljessé vált lexikont. A Hitel tudatos elhallgatásának tagadhatatlansága mellett természetesen az irodalom-centrikus szemlélet is hátráltathatta a remélt feltámadást. Ez akár részleges felmentést is adhat egyes hallgatóknak. Bár ez esetben, éppen az egyéb tudományok művelőinek kellett volna felfedezniük ezt az igen érdekes és értékes folyóiratot, amelyet – a maga területén – Tamási Áron a kor legnagyobb teljesítményének tartott, s amelynek sorsát érdeklődő és értékelő, olykor féltő figyelemmel kísérte Szekfü Gyulától, Németh Lászlón keresztül Szabó Zoltánig, Boldizsár Ivánig és Erdei Ferencig a „kinti” magyar gondolkodók igen széles körű társasága.

A szerkesztők egymás közti levelezésében rátaláltam önmeghatározásukra vonatkozó adataira is. Albrecht Dezső, barátjához és szerkesztőtársához Vita Sándorhoz írott levelében, liberálisnak nevezi társaságukat. Ezt ma könnyű félreértelmezni, hiszen a szavak és fogalmak elferdítésének korát élve, ahány olvasó, annyi gondolat ötlük fel e szó nyomán. Az ő gondolkodásuk azonban nem a mai neoliberalizmus, hanem az egykor építő és oly hasznos feladatokat elvégző nemzeti liberalizmus ideáit idézi.

Hogy ez a nemzetpolitikai szemle milyen ma is korszerű felismerésekkel büszkélkedhetett, arra még egy példát hoznék fel. Ebben Venczel József a Diploma Leopoldinum idejét, vagyis az erdélyi nemzeti fejedelmek koráról a gubernátorok korára való átlépést említi, Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című ismert írását idézve. A nagy változás e korszakát az 1918-as impériumváltást követő korról veti össze és a nagy változásokat követő társadalmi mozgásokat elemzi. Ha az alábbi idézetet elolvassuk, óhatatlanul jut eszünkbe a „rendszer váltás” utáni állapotunk. Apor idejében a fejedelmi Erdély társadalmi Bécs nyugati vonzásába kerül. 1918 után viszont egy balkáni világ terpeszkedik el felet-

te. A mai magyar társadalom (és ez Közép-Európa minden magyar szigetére érvényes) az Unió holdudvarában éri meg a globalizált világ kívánatos és nem kívánatos változásait. A Venczel-tanulmány a Hitel 1936/1 számában jelent meg. Első fejezetében, melynek címe *Történeti példa a változásról*, a szerző így ír: „Bíró Venczel dr. nemrég megjelent történeti monográfiája a leopoldi diplomát követő korszak feltárásában Erdély elnyugatiasodásának jegyeit elemzi, s rámutat a XVIII. századforduló lényegére, mely nemcsak hatalomváltozás, hanem közszellembeli váltás is. A fejedelem a guberniumnak adja át helyét, s egyidejűleg Bécs és a nyugati szellem hatására új intézmények, új szokások, új kultúrfölfogás, valamint új életmód alakul ki. *Metamorphosis Transylvaniae* – Apor Péter szavaival. A történetíró szemléletében azonban a *Metamorphosis Transylvaniae* jelentésében és jelentőségében is lényegesen kiszélesül. (...) Apor, a művelt cselekvő ember sem tudta felfogni csak a külső jegyeket: a 'náj módit'. Maga mondja, hogy 'Erdélynek régi alázatos együgyűségében' holtig megmaradott. (...) nyilvánvaló, hogy az 1690. évihez hasonló helyzetalakulás feladatkérdés, tehát közszellem alakító. Ebből a szempontból az altorjai gróf életműködése, korának közszellemváltozása s egyáltalán az az új életforma, amelyet a történetíró Erdély e korszakából bemutat, nagy tanítás mindannyiunknak, akik 'csak most kezdünk teljes tudatára ébredni az 1918. évi uralomváltozás jelentőségének és következményeinek'. (...) Az új 'Metamorphosis Transylvaniae' tehát a történelmi példa alapján – kétszáz esztendővel azután, hogy Apor *Metamorphosis*-át befejezte – nem fakadhat amahhoz hasonlóan konzervatív elhárításból. Mert az, ami Erdély földjén az utóbbi évtizedekben végbement, most sem egyszerű külsőséges, formai átalakulás, hanem a szellemet is átalakító és megérlelő. Tehát időszerű látást és megfontolást kíván. Az új 'Metamorphosis Transylvaniae' nem aperi sirám, hanem feladatkönyv, mert azok az alapvető fogalmak és meggyőződések, amelyeket (az erdélyi magyarság) régi életéből hozott magával, többé nem fejezik ki az életet, a valóságot magát, (...) mert az az önvédelem, amelynek lényege az, hogy 'nem felejt és nem tanul', az elme és a szív összehúzóda, megkeményedése, elzárkózása a valóság parancsai elől, és mert előítéletei vannak, melyek meddők és pusztítók, melyek miatt nem tudja felismerni és követni az önfeláldozó kötelesség és szolgáló szeretet isteni parancsát, melyben élete és jövője van. Ennek megfelelően az új 'Metamorphosis Transylvaniae' lényegét Makkai Sándor immár öt esztendeje, hogy a 'Magunk Revíziójában' megfogalmazta, azonban közkinccsé és a megfontolás anyagává még nem lett. Részben mert sokan nem éppen így látták és

látják a tényeket, s ezért önmaguk szempontjából legalábbis joggal maradnak meg – mint Apor Péter – 'rég alázatos együgyűségük'-ben, de azután nagy a száma azoknak is, akik – mit tagadjuk – még a külső változásokra sem nagyon ijedtek fel. (...) A 'Magunk revíziója' azonban a nagy szélcsend ellenére is a változás tanulságtétele. Kívánalmait első megjelenése óta egyazon hangsúlyozással hirdetik a tények: a változás kényszerű parancsai. Közelebből: 1. Nemzeti öntudatunknak mindenképen, bármi sorsban is meg kell változnia, újulnia, tisztulnia. 2. Az erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésen fordul életre vagy halálra. 3. Az intellektuális pályán maradtak vagy leendők kis serege nemzeti jelentőséget csak mint a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezető réteg nyerhet. 4. Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplélek mélységeibe, és onnan kell öntudatra hoznia, kiművelnie és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarnak. 5. A nemzeti öntudat revíziójának és a társadalmi megszervezkedésnek gyümölcsei a fiatal nemzedék számára érnek.

A változás hirdetőin, úgy látszik, betelik a törvény. Az új magatartás követelését bár a régi elégtelenségének érzete váltja ki, kezdetben mégsem tud közösségi jelenséggé általánosulni, hanem csak a gondolkodó és értéktudattal megáldott személyiség kizárólagos, szubjektív 'norma élménye' marad. A közösség lassabban mozdul az új felé. A változás konzekvenciáit csak idők múltán teszi központi életparancssá. Ezért a 'Magunk Revízióját' ma is forradalmi iratként kell emlegetnünk. Így 'Az élet kérdezett' tanulmánykötetben új kiadását nem a múlt emlékeként, hanem a jövő iránymutatójaként olvassuk. A fél évtized újszerűségéből mit sem fargott le. Más szavakkal: az erdélyi magyarság élete ma alig több lényegében, mint öt évvel ezelőtt."

*

Ha jól visszagondolok, immáron 36 éves erőfeszítés nyomán jutottam el odáig, hogy az egykori kolozsvári Hitel folyóirat emléke, holdudvarának méltó értékelése elindult az őt megillető helye felé, és ma is oly szükséges gondolatiságának megismerése lehetővé vált.

Kezdődött azzal, hogy a számos hátsó gondolatot rejtegető romániai „patrimoniu national” (nemzeti örökség) rendelet hatásköréből emlékeinek egy részét „kivontam”, s folytatódott úgy, hogy közel négyéves küzdelem és a „Hitellel közös szülőházam” feláldozása árán Magyarországra távozva elkezdtem az emlékek fokozatos átmentését. Akkoriban senki sem tudhatta, hogy a „Kondukátor örült menetelése” mikor és hogyan fog véget érni. Csupán remélni lehetett, hogy véges lesz.

Az újrakezdés és ezernyi más magán- és közös ügyet szolgáló napi feladat mellett a tárgyi anyag mentése, feldolgozása, restaurálása negyedszázadot vett igénybe. Csak ezt követően kezdhettem hozzá – botcsinálta sajtótörténész, de a legbelső emlékek egyedüli hordozójaként – a tulajdonképpeni kutatáshoz, az emlékek feldolgozásához, az elhallgatás rejtélyének megfejtéséhez és a feltámasztás kísérletéhez.

Magyarország a teljes információhiány, odahaza az évtizedes, mondhatni generációs elhallgatás fala várt reám. Természetesen Erdélyben a kép sivárságát nagyszerű szakemberek bölcs és csendes, de értő jelenléte törte meg. Élő tanú azonban akkor már csupán kettő volt. A már említett és a távolban ma is munkálkodó Lőrinczi László és az azóta elhunyt Jakó Zsigmond.

A munka anyagi feltételeit csodával határos módon sikerült összekaparni, az időigényes tevékenység javát azonban csak nyugállományba vonulásomat követően végezhettem el.

A feltámasztás első kísérletét az Olaszországban élő Illés Elemér, az *Erdély változása – mítosz és valóság* című, úttörő fontosságú könyv szerzője tette, aki mint egykori külső munkatárs, hozzákezdett egy Hitel-monográfiához. E munka során közeli kapcsolatba kerültünk, és akkor még élő édesanyámmal együtt minden információval elláttuk. Később örömmel értesített arról, hogy nyomdakész az anyag, és viszi Milánóba a kiadóhoz. Néhány nap múlva azonban meghalt. Özvegye a kéziratot és sok más anyagát örömmel adta át egy „kedves magyarországi úrnak”, aki arról gondoskodni óhajtott. Az illető kiléte és az anyag holléte azóta is ismeretlen. Ezt az özvegyet meglátogató és kikérdező Lőrinczi László írta meg nekem.

De elkallódott kézen-közön a lap egyik főszerkesztőjének, Albrecht Dezsőnek Magyarországra küldött hagyatéka is.

Megjelent viszont 1991-ben, Záhony Éva nagyszerű munkája nyomán egy tanulmánya és a hozzá csatolt gazdag szöveggyűjtemény is. Talán még „túl korán”, mert a tapasztaltnál sokkal nagyobb figyelmet érdemelt volna. Írója el is kedvetlenedett s más tevékenységbe kezdett.

2003-ban értékes adalékokkal jelentkezett, főleg ami a „magyar négy év” alatti időszakot illeti, a fiatal kolozsvári sajtótörténész, Vallasek Júlia a *Hinni és hihetni egymásban* című remek tanulmányával.

Ami az élő emlékezeten kívül rendelkezésemre állt, az a családi levéltárban felelhető, apám által reám hagyott iratok és az a jelentős irodalomtörténeti és memoárgyűjtemény, amely az elmúlt évtizedekben megjelent. Magam százötven kötetet olvastam át, hogy végére járjak a Hitel történetének és utóéletének, ami

valójában a tetszhalál állapota volt. Ezután írtam meg a *Beszédes hallgatás – három Hitel és ami utána következett* című sajtótörténeti könyvemet, Boros Zoltán dokumentumfilm barátom pedig ennek alapján elkészítette a filmet is. A könyvet a Kriterion adta ki, a filmet a Duna Televízió többször is vetítette. Ezt követően több mint egy tucat könyv- és filmbemutatót tartottam a Kárpát-medence városaiban.

A Hitel múzeuma is elkészült. Mégpedig – jobb megoldás híján – saját lakásomat alakítottam ki e célra. Makovecz Imre már tervezéskor a kolozsvári ház hangulatát idéző belső teret hozott létre, amelyben a restaurált eredeti tárgyakkal sikerült visszaadni a genius locit. Neki azonban ennél is többet köszönhetek, mert olykor reménytelen helyzetemben erőt adó biztatásával is mellettem állt, amíg fel nem épült a ház. Aztán otthonossá vált, ma már érdekes együttlétek, előadások helyszíne. Az évforduló alkalmából most tettük fel a koronát erre a csodák sorozatával elkészült műre: Kádár Tibor Kolozsvárról félig elszármazott festőművész munkája nyomán egy nagyszabású, 54 alakos, a Hitel nagyjait ábrázoló triptichon is a falra került. A munka kisplasztikai részét a szintén Erdélyből áttelepült Péterfy László készítette el. Az avatást Szócs Géza államtitkár vállalta magára, és a szakma jelesein sokasága volt jelen az ünnepségen.

Ami a könyvet illeti, érzésem szerint Magyarországon valamivel nagyobb érdeklődést váltott ki, mint odahaza. Bár ott Dávid Gyula a Román Akadémiai Kiadó Nyelv és Irodalomtudományi Közleményeiben, Nagy Pál irodalomtörténészünk (egykori magyar nyelv- és irodalomtanárom) pedig a Székelyföldben értekezett róla, s itt-ott napilapok és az Erdélyi Napló is hírt adott felőle, de nem tudom, mennyire került bele a szakma vérkeringésébe. Tudnak-e a Hitelről a pedagógusok?

Magyarországon a Hitel és a Polisz folyóirat nem is egyszer foglalkozott a témával, de több jeles irodalomtörténész, így az Irodalomtörténeti Társaság elnöke, Sipos Lajos is felkarolta ügyét.

E rövid írás talán elég ahhoz, hogy felébressze az emlékezni óhajtó olvasó érdeklődését a folyóirat iránt. Említett könyvemből ennél sokkal többet is meg lehet tudni róla.

Az eltelt hetvenöt év után ismét megállapíthatjuk, hogy atyáink, nagyatyáink sokat tudtak és sokat láttak előre abból, amit aztán megéltünk. Érdemes volna elődeink kikristályosított gondolatait felhasználni, nem pedig a folytonos és nem szükségszerű újraindulásokkal az elért, megszenvedett eredmények semmibevételével újra és újra Sziszüphoszképet felidézni.